

„Ideaalide Eesti. Sada aastat otsinguid“.

Eesti rahvusülikooli 100. aastapäevale pühendatud näituse kontseptsioon

MAIRO RÄÄSK

Kuraatorid Mariliis Hämäläinen, Mairo Rääsk
Kujundaja Evelin Urm

Näituse eesmärk

Kõnealune näitus, mis avati 16. mail 2019 Tartu Ülikooli muuseumis, käsitles Eestile olulisi valikuid, ideid ning murranguid. Eesti kui rahvusriigi mõte on väga noor ning baseerub suuresti Eesti haritlaskonna kujunemisel 20. sajandi alguses. Näituse eesmärk oli tõsta rahvusülikooli kaudu esile meie rahvusliku mõtte arengulugu, selle ideaale Eesti jaoks vastuoluliste ja murranguliste sündmuste kontekstis, sealhulgas vaadeldes ka ebaõnnestumisi ja pettumusi. Kõigil teemadel on määrav või tuntav mõju ka tänapäeval. Näituse põhiidee rajanes eeldusel, et Eesti riigi areng on olnud alati võrdelises seoses meie kõrghariduse hetkeolukorra ning selle käekäiguga. Kõige üldistatumalt öeldes on rahvusülikool andnud meile oma riigi, aidanud luua Eesti Vabariigile teoreetilise aluse, iseseisvad vaimu- ja võimuaatribuudid ning mõtestanud lahti meie rahvusriigi idee, olemuse ja tulevikustsenaariumid.

Näituse teemapüstitus

Idee „Ideaalide Eesti“ näitusest sündis viis aastat tagasi EV 100 näituseideede konkursi raames. Kohe algusest peale oli selge, et sellest ei saa tavapärast juubelinäitust. Näitust läbis kriitiline hoiak ning sellest lähtuvalt kriitilised küsimused, mis kõlasid rahvusülikooli juubeli ajal ning kõlavad ka praegu ajakajalisemalt kui veel mõni aeg tagasi.

Kriitilist positsiooni ei valitud mitte sellepärast, et näituse meeskond seaks kahtluse alla rahvusülikooli rolli, tähenduse või tähtsuse. Hoopis vastupidi, soovisime valitud lähenemisega rahvusülikooli keskset rolli Eesti riigi ja ühiskonna kujundamisel jõustada ning võimendada. Näitus avas rahvusülikooli sajandi kümne teema kaudu, mille mõju ja tähenduslikkus ulatub tänapäeva. Valitud kriitiline lähenemine lähtus soovist algatada mõttevahetusi nii inimeste vahel kui ka üksikisiku sees, pakkuda järelemõtlemisainest ning vaadata meie viimase saja aasta arengusuundi määranud protsesse nüüdsete arusaamade ja ootuste valguses. Rahvusülikooli loost, mis on Eesti ühiskonnaga orgaaniliselt põimunud, on kõigil väga palju ammutada.

Näituse tunnusvisuaal, mis ühel või teisel moel kerkib kõikides näituse osades üha uuesti esile, on ajastu nõuet tajuv ja punase kleidi kaudu eriliselt võimustatud naine. See naine seisab Gabriela Liivamäe fotol mõneti libahunti meenutades keset padrikut, enesekindlalt kaamerasse vaadates, maisust rõhutavad kummikud jalas. Ehkki esimesed assotsiatsioonid, mis ümbritseva metsaga tekivad, võivad vaatajatele meenutada viimasel kümnendil eriliselt tõstatunud eestlaste metsaarmastuses kehastunud ideaale, viib see rada eksiteele. Valitud tunnusvisuaali eesmärk on juhatada vaataja otsinguteekonnale läbi rahvusülikooli saja aasta.

Näitusele valiti igast kümnendist Eesti jaoks oluline, ent küsimusi tekitav peateema ning seda saatev küsimus „Mis oleks, kui ...“ ehk eri kümnendite ideelisi murranguid vaadeldi vastandlikelt seisukohtadelt, analüüsiti alternatiive ning loodi võimalused asetada külastaja ühe või teise poole positsioonile.

Eesmärk oli vaadelda sündmusi võimalikult mitmekesisel, ühiskonna eri tasandite ja seoste kontekstis, sh vastandumise ja vastuolude kaudu.

Nii nagu näituse saatetekstis välja on öeldud, ei saa Tartu ülikooli mõju Eesti ühiskonnale, poliitikale ja kultuurile üle hinnata. Tartu ülikooli arengukaar ei ole siiski selle rajamisest (1632) tõusvas joones kulgenud edulugu, vaid mitmete katkestuste ja ideoloogiliste pöörete jada. 1919. aastal avati Tartu ülikool vastses Eesti Vabariigi emakeelse kõrgkoolina, millel on jääv tähendus. „Ideaalide Eesti“ uurimusliku näitusega sooviti esitada kriitiline väljakutse praegusele vaatajale ja ülikoolile endale, mõtlemaks selle rolli üle meie minevikus, olevikus ja tulevikus.

Näituse ülesehitus

Tartu toomkirik, kus Tartu Ülikooli muuseum asub, on rajatud keskajale omaselt ida-läänesuunalisena. See seadis ruumilahendusele oma piirid. Kuna muuseumi ajutiste näituste saali ruumiskeem ei võimalda järjepidevat kronoloogilist ülesehitust, soovisid tegijad seekord toomkiriku diktaati otsustavalt murda. Lahenduseks sai labürindi elementide kasutamine. Nii sai otsingulisus külastaja jaoks otsesema vormi. Pikkades valgetes unenäolisusele viitavates koridorides rännati koos uitama kutsuva „libahundiga“ läbi rahvusülikooli kümnendite kuni praeguse ajani välja. See ei olnud mugav teekond, mille kestel poleks tekkinud kurbi mälestusi või muremõtteid.

1920. aastad

Peateema: naisüliõpilased

Küsimus: „Mis oleks, kui 1926. aastal oleks kõik arstiteaduskonna lõpetanud naised saanud erialasele tööle?“

Eestil oli iseseisvuse algusajal märkimisväärselt palju võimalusi teha mitmed asjad võrreldes vana Euroopaga teistmoodi. Ehkki naised said valimisõiguse kohe riigi iseseisvumise järel, jäi nende rakendamine moodsa ühiskonna loomisel siiski tagasihoidlikuks. Kui maareform välja arvata, olid tulemuseks võrdlemisi turvalised ja konservatiivsed lahendused meestekeskses ühiskonnas. Mitmete eelduste poolest võinuks aga Eestist kujuneda esimene riik Euroopas, kus naiste kaasamine ja osalus otsustusprotsessides oluks palju sisulisem. Näituse esimese osa põhifookus oli naiste potentsiaalil

Foto 1. Näituse „Ideaalide Eesti“ tunnusvisuaal (Gabriela Liivamägi foto).

ja selle rakendamise võimalustel Eesti riigi loomisel ja ülesehitamisel.

1920. aastal Asutava Kogu poolt vastu võetud Eesti Vabariigi esimene põhiseadus oli eeskujulikult demokraatlik ning kuulutas mehed ja naised õiguste poolest võrdsesks. Ka Tartu Ülikool hoidis oma ukseid meestele ja naistele võrdselt valla. Kiiresti selgus aga, et naiste teekond kõrghariduse omandamisel kujuneb keeruliseks. Veel raskem oli kõrgharitud naistel teha karjääri pärast ülikooliõpinguid. Põhiseaduse loojate ideaal võrdsest ja solidaarsest ühiskonnast, kus igaüks saaks ennast oma võimetele vastavalt arendada ning omandatud hiljem rakendada, ei olnud määratud eri põhjustel realiseeruma. Väikese rahvaarvuga riigile oli see suur kaotus.

Ülikooli lõpetamise järel oli naistel kõige keerulisem leida võimetele ja oskustele vastav töö. 1932. aasta statistika kohaselt oli 53% kõrgharidusega naistest küll erialasel tööl, aga paljudel juhtudel ei vastanud see nende tegelikele võimetele ega oskustele. Ühed parimad väljavaated olid arstiteaduskonna lõpetanud naistel, sest nad said avada oma praksise iseseisvalt. Kuid näiteks õigusteaduskonna ja majandusteaduskonna lõpetajatest tegutses erialal alla 40%

lõpetajatest ning needki ametikohad olid enamasti sekretäri, kantseleiametniku ja praktikandi omad. Akadeemilises elus oli naistel samuti väga keeruline meestega võrdselt konkureerida. Tartu Ülikooli esimene eesti soost naisdoktor Lydia Poska-Teiss sai doktorikraadi 1930. aastal.¹

Näitusel oli vastakuti kaks naist. 1920.–30. aastate Tartu Ülikoolis silmapaistvaimat akadeemilist karjääri teinud naine, farmatseut Alma Tomingas, kellest sai 1940. aasta juunis, vaid nädal enne Eesti okupeerimist Tartu Ülikooli esimene naisprofessor, ja kahe maailmasõja vahelise aja silmapaistvaim rahvusvahelise karjääriga Eesti naisteadlane Hilda Taba. Pärast doktoriväitekirja kaitsmist 1930. aastal Ameerika Ühendriikides soovis ta siduda oma tuleviku Eesti ja Tartu Ülikooliga. Kuna talle ei leitud sobivat rakendust, läks Hilda Taba Ameerika Ühendriikidesse tagasi ning tegi esialgsetest raskustest hoolimata särava teaduskarjääri sealsetes mainekates ülikoolides.

1920. aastate teema rõhuasetus keskendus naistele kui ülikooli ja selle kaudu kogu Eesti Vabariigi tarvis kaotatud ressursile. Saanud küll võimaluse võrdselt meestega õppida, ei võimaldatud neile haridusele vastavat rakendust ega tööd. Näitusel olid valitud naised oma nime ja näoga. Kleite täiendavad lood naisteadlastest, kelle teaduskarjäär jäi pooleli. Nad on surutud kappi, silma eest ära.

Vaadates praegust olukorda, kus vaatamata teematõstatustele ja vaba sõna manifestatsioonidele tuleb tunnistada, et Eesti ühiskond on endiselt silmitsi naiste teisejärgulise rolliga. Meil on väljapaistvaid naisprofessoreid ja -õppejõude, ent neid võiks olla palju enam. Kuid naisküsümuse kõrval on oluline tõstatada ülikoolis peituva ressursi hõlmamise teema üldisemalt, st soopiire ületavalt. Eestis on suur hulk värskelt kraadi omandanud, kes suunduvad paremate tingimuste, eneseteostuse ja palga otsinguil välisriikidesse. Endiselt võitlevad teadlased selle eest, et teadusrahastuse protsent SKT-st suureneks, mis võimaldaks erialast karjääri enamatele ning tagaks

¹ Esimeseks Tartu Ülikoolis kraadi kaitsnud eesti soost naisdoktoriks võib tegelikult pidada Renata Beckmanni, kes kaitses kraadi 1929. aastal ja liikus Eestist edasi teadustöele Šveitsi. Kuna ta on mõnedes teatmikes kirjas baltisakslasena (kuid arhiivandmetel vähemalt isa poolt siiski eesti päritolu), on näitusel mainimist leidnud Lydia Poska-Teiss, kes kaitses 1930. aastal (toim).

järeلكasvu. Esialgu naisressursi raiskamise küsimust lahkav näitu-seosa vajutas tegelikult ülikooli ja selle kaudu kogu Eesti Vabariigi üht suurimat valupunkti. Mida teha, et mitte kaotada võimekaid inimesi?

1930. aastad

Peateema: vaba mõte

Küsimus: „Mis oleks, kui 1939. aastal oleks Tartus toimunud vaba mõtte kongress?“

1934. aasta riigipööre asendas Eestis demokraatliku korra vaikiva olekuga. Hävitavast majanduskriisist sündinud ja üle keenud avalikud debatil riigi tulevikust olid korraga minevik. Võimule tulnud Konstantin Päts kuulutas rahva haigeks, kes vajab rahulikku taastumist. Vaikivasse olekusse sunnitud parlament saadeti mõne aja pärast laiali. Avalikku arvamust hakati riiklikult suunama ja kontrollima.

Vaikiv olek viis Eesti kapseldumise ja eneseimetlemise aega. 1935. aastal valmis Tartu Ülikooli teadlastel Eesti esimene akadeemiline ajalookäsitlus, mis keskendus muinasajale. Selle Muinas-Eestit ja eestlasi idealiseeriv hoiak aitas paradoksaalsel kombel vaikiva oleku ideaale toita ja režiimi põlistada, võib-olla palju rohkem, kui autorid, Eesti esimese põlvkonna professionaalsed ajaloolased, ise adusid.

Vaikiv olek võttis Tartu Ülikoolilt autonoomia ja muutis linna opositsioonilise mõtte keskuseks. Tartu oli kahe näoga: ühelt poolt avalik elu koos vaikiva oleku ideaalpiltide ja Tartu Ülikooli autonoomia kaotusega. Selle kõrval trotsliku Tartu vaimu peidetud siseilm koos väljaastumiste ja protestiga, mille põhjustest avalikult ei räägitud.

Installatiivses näitusekeskkonnas sooviti rõhutada 1930. aastate dualistlikku ühiskonda, mis avaldus kõige selgemalt Eesti opositsioonilise mõtte keskuses, Tartus. Helesinise taeva ja roheline muruvai-baga keskkonna seintel eksponeeriti Eesti esimesest akadeemilisest ajalookäsitlusest pärit eestlasi ja muinasaega idealiseerivaid illustratsioone koos teose endaga. Rõõmsat rahvusromantilist üldmuljet rikkus samal seinal esitletud ülikooli autonoomia likvideerimisele viinud sammude jada. Ruumis eksponeeritud valged redelid juhata-sid vaatajaid Tartu varjatud siseilma, n-ö pööningule, mille keskmes

Foto 2. 1930. aastaid ja vaba mõtet käsitlev näituseosa (Gabriela Liivamägi foto).

oli võitlus vaba sõna ja mõtteavalduste eest. Varjatud siseilma sümbolina esitleti kuulsat tudengilaulu „Me mõtted on priid“, mida lauldi ajaloolaste pidudel ka nõukogude ajal ja lauldakse praegugi, ehkki just ajalookirjutus on olnud rohkete manipulatsioonide objekt läbi rahvusülikooli kujundanud kümnendite.

2019. aasta riigikogu valimiste järel ühiskonnas lahvatanud laiaulatuslik arutelu vaba sõna, vähemuste õiguste ning alavääristavate, rassistlike väljaütlemiste teemadel viib meid tahes või tahtmata paralleelide tõmbamisele 1930. aastatel toimunuga nii lokaalses kui ka rahvusvahelises plaanis. Mida teha, et vastandumist ja lihtsatele lahendustele orienteeritust oleks Eestis vähem ja sallivust rohkem?

1940. aastad

Peateema: katkestused

Küsimus: „Mis oleks, kui Tartu Ülikoolil ei oleks oma nägu?“

1940. aastad olid Tartu Ülikooli jaoks järjepidevuse seisukohast üks kõige keerulisem aeg. Siia jäi 1940. aastal alanud Nõukogude Liidu okupatsioon, mis asendus juba aasta pärast Saksa okupatsiooniga.

niga. 1944. aastal okupeeriti Eesti uuesti. Napi kolme aasta sisse mahtus kolm okupatsiooni koos kolme uue algusega. Muutuste taustaks oli Teine maailmasõda.

Selle ajajärgu märksõnad olid segadus ja katkestused koos uute, pidevalt muutuvate, jõuga peale surutud nõudmistega. Nii nagu Eesti ühiskond, tuli ka Tartu Ülikool neist katsumustest läbi suurte kadudega, püüdes säilitada oma järjepidevust ning akadeemilise vabaduse ja autonoomia ideaale. Sõjajärgse ülikooli igast teaduskonnast oli keegi arreteeritud, vallandatud või siis sootuks Eestist lahkunud. Sajad õppejõud ja üliõpilased olid põgenenud 1944. aasta sügisel läände, Saksa sõjaväes võidelnud noormehi ei peetud Tartu Riiklikku Ülikooli (TRÜ) sobivaks ning hirmu lisasid küüditamised ja arreteerimised. Kujuteldamatult keeruliste olude kiuste suutis ülikooli akadeemiline pere säilitada eestikeelse õppe ning põigelda kõrvale mitmete üliõpilaste eksmatrikuleerimise ja professorite vallandamata jätmise eest.

Katkestuste kümnendi ülikooli kolme uut algust kirjeldavate, paljusõnalise ideoloogiavahu juures olid näitusel välja toodud Tartu Ülikooli muuseumi kogudesse kuuluvad tähenduslikud esemed. 1940. aasta uut algust oli valitud iseloomustama TÜ usuteaduskonna koosolekute ja protokollide raamat, kus sisaldub teaduskonna otsus enda sulgemise kohta 1940. aasta augustis. Natsi-Saksa okupatsiooni ja selleaegse ülikooli uut algust valiti ilmetama professor Gustav Suitsu kiri 1942. aastast Saksa võimudele palvega lubada osta paar talvesaapaid. Teise maailmasõja järgset Tartu ülikooli ilmetas botaanikaproffessor August Vaga kiri viimasele Eesti Vabariigi ajal ametis olnud rektorile Hugo Kahole. Selle kõige taustal pildid sõjas purustatud Tartust.

1950. aastad

Peateema: uus algus

Küsimus: „Mis oleks, kui Tartu Ülikool oleks kinni pandud?“

1940. aastate lõpus kadusid erinevate otsuste tagajärjel Tartu ülikoolist viimased autonoomiariismed. Akadeemilisus muutus stalinistlikus ülikoolis karikatuuriks. Eriti suured muudatused leidsid aset pärast EKP KK 1950. aasta märtsipleenumit, mille järellaine-

tusena toimusid massilised vallandamised, eksmatrikuleerimised ja üksteise peale kaebamised. Võimu rahulolematust ülikooliga oli suur ja õhk kahtlustest paks.

Ülikooli puhastamine n-ö kahjulikest elementidest korraldati erilise tähelepanelikkusega. Korraga said autoriteediks need, kel puudusid teadmised ja oskused. Üks kõige kurioossemad puhastusi tehti kehakultuuriteaduskonnas, kus said sule sappa mitu juhtivat õppejõudu, teiste seas ka nõukogude võimu enda poolt ametisse nimetatud dekaan, legendaarne Fred Kudu. Tühjaks jäänud kohtadele pandi sama teaduskonna neljanda kursuse üliõpilased. Kõik ülikoolis tehtud ümberkorraldused lähtusid eesmärgist nõrgestada Tartu kui võimu jaoks ohtliku vaimse keskuse positsioone ja kindlustada veenvalt uus nõukogulik kontseptsioon. Samal ajal jätkati ülikooli lõhkumist. 1950. aastal asutati ülikooli põllumajandus-, veterinaaria- ja metsandusteaduskonna baasil Eesti Põllumajanduse Akadeemia.

Näituse külastaja leiab end võimlast, mis sümboliseerib Tartu ülikooli kõige väiksemale teaduskonnale osaks saanud repressioone eesotsas dekaan Fred Kuduga. Multimeedialahenduse keskmes on TRÜ kehakultuuriteaduskonna parteialgorganisatsiooni koosolekute protokollide põhjal tehtud lavastus, mis illustreerib stalinistlikku hullust rõhuasetusega totalitarismi olemuse avamisele, kus pole pääsu kellelgi, isegi mitte lojaalsel parterisõduril, nagu Fred Kudu seda oli.

1960. aastad

Peateema: viirastumine

Küsimus: „Mis oleks, kui üliõpilaste väljaastumisele oleks järgnenud pingelõdvendus?“

Nõukogude impeeriumis puhuma hakanud üldise pingelõdvenduse tuuled jõudsid Tartusse 1950. aastate lõpul. Rahvavaenlasteks tembeldatud õppejõud said järk-järgult ülikooli juurde naasta. Ühiskond tervitas muutust ning korraks tundus idealistlikele noortele, et üldine vabanemine stalinistlikust hullusest võib endaga kaasa tuua ka ühiskonna suurema demokratiseerumise. Seda toetas märkimisväärselt elavnenud kultuuri- ja kirjanduselu.

1960. aastate üldist pingelõdvendust käsitlevas diskursuses, sh TRÜ-s toimivas, on valdavalt kõlama jäänud positiivsed muutused

ja vabam õhkkond ning ülikooli komsomoliorganisatsiooni poolt ellu kutsutud mitmed uued algatused. Soovisime valitud lähenemisega rõhutada, et näiliselt vabamana tundunud olud olid rangelt piiritletud ning tagantjärele kuldsena näiv kümnend ja seda saatnud illusioonid lõppesid veel enne, kui olid jõudnud alata.

See, et võimukuulekus oli neil vabamana tuntud päevadel vastuvaidlematu absoluut, millest sõltus kõik, sai eriti hästi selgeks 1962. aasta novembris. Õigusteaduskonna teise kursuse üliõpilaste ühikapeost välja kasvanud marss läbi linna purustas seal osalenud noorte illusioonid. Tudenginali, mis seisnes keelatud laulude esitamises ja isetehtud loosungitega mööda linna jalutamises, tõi kaasa ülikoolist väljaheitmised ja pealesunnitud kriitilise eneseanalüüsi, mida esitleti näitusel arhiivmaterjalide põhjal tehtud taaslavastusena animatsiooni vormis. Selle tulemusena muutus otsustavalt võimude lähenemine üliõpilasküsimusele. Alustati uute, vabamana tunduvate ürituste soosimist, mis tõmbaksid kaasa võimalikult palju noori. Illusioon vabamatest oludest sündis niisiis kommunistliku partei otsesel sekkumisel, mida kannustas hirm spontaanse üliõpilaskonna organiseerumise või, veel hullem, väljaastumiste ees. Soovisime rõhutada, et 1960. aastate vabamana tundunud olude vaatlemisel ei tohiks neid aspekte tähelepanuta jätta.

Nõukogude Eesti avalikus ruumis kõige olulisem avalik sõnavõtt peeti 1964. aasta märtsis Tartu ülikooli aulas. Estofili, Soome Vabariigi presidendi Urho Kaleva Kekkose kõne sütitas, julgustas ning rabis kuulajaid oma siiruse ja eestimeelsusega. Kui korraks võis isegi tunduda, et soovunelm vabamast ühiskonnast võib teoks saada, seda siiski ei juhtunud. 1965. aasta detsembris Tartu ülikooli peahoones puhkenud põleng sümboliseeris idealistliku põlvkonna lootuste purunemist, et parem ja demokraatlikum nõukogude ühiskond olnuks üleüldse võimalik. Näituse jaoks rekonstrueeritud virtuaalreaalne rakendus peahoone põlengujärgsest hommikust tõi ilmsiks kahjutule hävitustöö, mis ei jätnud fantaasiale ruumi.

1970. aastad

Peateema: võsahipid

Küsimus: „Mis oleks, kui Tartus oleks tegutsenud hipikommun?“

1960. aastate lõpus Ameerika Ühendriikide üliõpilaslinnakutest alguse saanud hipiliikumine kogus vabas maailmas hoogsalt järgijaid. Hipiliikumise hiilgeajad jäid 1970. aastate esimesse poolde. Nõukogude Liitu, raudse eesriide taha jõudis läänemaailmas toimuv filtreeritud ja killustatud kujul. Ehkki Eestis ühtegi päris hipikogukonda ei tekkinud, võime selle järellainetust aimata massiliikumiseks kujunenud Eesti Üliõpilaste Ehitusmalevas (EÜE). Näitusele loodud ühiselamutuba koos viidetega piiritagusele levimuusikale, populaarsetele rinnamärkidele ja rõivastele keskendub EÜE teadvustamata rollile 1950. ja 1960. aastatel sündinud põlvkonna kujundamisel, kellest said lääneliku mentaliteedi vahendajad. Vastuvõtlikkus kõigele uuele, avangardile, piire kompavale, horisonti avardavale on omane neile, kes alles end tundma õpivad. Noorte värskus on see, mis tagab ülikoolile tema mõtte järjepidevuse ja igavesest ajast uueva sisu. Olgu kümnend milline tahes.

Protest vanema põlvkonna käitumismustrite ja harjumuste vastu oli omane nii siin- kui ka sealpool raudset eesriiet. Esialgu nõukogude ideoloogilise kasvatustöö viljana võrsuma pidanud EÜE-lastest kujunesid omamoodi läänelike väärtuste kandjad. Nais- ja meesüliõpilaste ühiselt veedetud malevasuved mõjutasid noorte suhtumist seksi ja suhetesse. Nappidele infokillukestele toetudes peegeldati läänelikkust nii välimuses, riietuses, muusikas kui ka üldises vaimuses. Nii kujunes omapärane suhtluskultuur, mis oli märksa läänelikum ja vabam kui põlvkond varem ning löi omakorda eeldused noore põlvkonna jõuliseks esiletõusuks 1980. aastate lõpus laulva revolutsiooni päevadel.

1980. aastad

Peateema: ootamatud ootamatused

Küsimus: „Mis oleks, kui laulev revolutsioon oleks toimumata jäänud?“

1980. aastate teine pool tõi peale võimutruude kõnekoosolekute, mida kutsuti miitinguteks, üha enam kokku neid, kes soovisid kõnelda ja avaldada oma meelsust demokraatlike põhiväärtuste kaitseks. Mõnevõrra hiljem lisandusid rahvuslikkuse küsimus, Eesti ja eestlaste tulevik ning viimaks vabaduse nõue.

1986. aastal nõudis Tartu Riikliku Ülikooli luuleteater Valhalla esmakordselt avalikul kõnekoosolekul pärast pikki aastakümneid akadeemilist vabadust. See oli kaks aastat enne laulva revolutsiooni algust.

Protsessi, mida hiljem on hakatud nimetama laulvaks revolutsiooniks, vedasid käima üliõpilased. Nii nagu 1930. aastate vaikiva oleku protestiliikumise ajal, sai ka nüüd sündmuste alglatteks ülikool ja selle tudengkond. Kulus päris palju aega, enne kui vanemad haritlased ja õppejõud rahvaliidumisega ühemõtteliselt ja avalikult kaasa läksid.

Nendel kümnetel ja kümnetel kõnekoosolekutel sulasid ühiskondlik ootus ja nooruslik idealism suureks üheshingamiseks. Kunaagi hiljem pole ülikool olnud ühiskondlike lootuste ja vajaduste parem peegeldaja kui 1980. aastate teise poole rahvusliku ärkamise ajal.

1990. aastad

Peateema: ideaalide renessanss

Küsimus: „Mis oleks, kui laulvast revolutsioonist tekkinud solidaarsus oleks edasi kestnud?“

1990. aastad olid akadeemilise vabaduse taassünni aeg. Nii riigi kui ka Tartu Ülikooli jaoks oli see meeldetuletamise ja taasavastamise kümnend. Aeg ise oli majanduslike võimaluste poolest väga kitsi, samas oli valikuid, kuidas edasi liikuda, palju. Uus aeg soodustas enim humanitaarerialade esiletõusu. Noor riik vajas riigiametnikke ja diplomaate. Kiire tõus karjääriredelil tekitas noortes lendamise tunde ja eeskujude toel valdas ühiskonda ühtäkki humanitaarerialade paleus, mis kestis terve järgneva kümnendi.

Suured muutused tõid kaasa ühiskonna kihistumise. Laulva revolutsiooni käigus tugevalt lõkkele puhutud solidaarsustunne sai tõsiselt kannatada. See oli hind, mida kiiretes muutustes ühiskond lõivuna tagasi maksis. 1990. aastad olid boheemlasliku akadeemilise vabaduse aeg, kus polnud veel piiravaid õppeinfosüsteeme, üliõpilaste loenguplaan oli suhteliselt reglementeerimata, võeti aineid mitmest teaduskonnast, liiguti erinevates seltskondades. Paljud praegused nimekad kultuuritegelased on selle vabas humanistlikus õhkkonnas kasvamise ja arenemise head näited. Seda osa ilmestasid

näitusel esemed, mis kannavad toona ülikoolis käinud inimeste uusi väärtusi ja ideaale. Esemelisele materjalile loovad laiemas kontekstis kapiuste taha peidetud väljavõtted Tartu Ülikooli üliõpilaslehest, kust peegelduvad üleminekuühiskonnale iseloomulikud vastuolulised väljendused, olgu selleks ühiselamute olmeprobleemid või purjujoomisele kehutav Tartu õlletehase reklaam „Kammi sassi“.

2000. aastad

Peateema: massiülikool

Küsimus: „Mis oleks, kui igal eestlastel oleks kõrgharidus?“

Haridust, iseäranis kõrgharidust, on Eestis alates 19. sajandi keskpaigast koos rahva eneseteadvuse kasvuga igal ajal väärtustatud. Suured muutused läbi teinud Tartu Ülikoolile tähendasid 2000. aastad rekordilist üliõpilaste hulka. Selle taga olid ühelt poolt keskkooli lõpetanute suur arv ning teisalt paranenud majanduslikud olud, mis tegi kõrghariduse kättesaadavamaks. Ka õpitavate erialade valik oli igal aastal eelmisest kirevam. Hüppeliselt kasvanud üliõpilaste arv ning Bologna süsteemile üleminek tõi käibele uue moesõna – massikõrgharidus.

Selle kallutatud kõlapildi taga seisab siiani kartus, et hariduse kättesaadavamaks muutumisel devalveerub ka haridus ise. Elitaarsuse kadumisega kaob kõrgharidusest selle sisuline kvaliteet, ütlevad massiülikooli vastased. Kas ja kui palju mõtleme selle peale siis, kui loeme varasematel kümnenditel kaitstud ja tänapäeva mõistes üsnagi küsitava väärtusega teadustöid? Mida see meile annab ja kuidas edasi aitab?

Massiülikooli teemapüstitus on näituse kõige provokatiivsem osa. Muljet võimendab installatsioon kaubanduskeskusest, mida hakati 2000. aastate alguses massiliselt Eesti linnadesse rajama. Paralleelid hariduse kättesaadavamaks muutumisega olid siin taotluslikud ja ilmsed. Installatsioon hõlmas kaubanduskeskuse riulisüsteemi ning külmletti, kuhu laotati kõik Tartu Ülikoolis alates 2003. aastast kaitstud doktoritööd, mida on üle 1600. Ehkki kuraatoripositsioon soosis nii nn massikõrgharidust kui ka Bologna süsteemi, on lähenemine tekitanud külastajates segaseid tundeid, mis vaatab näiteks vastu ka ühes näituse arvustuses. Kuraatorite positsiooni saab kokku võtta lihtsa tõdemusega, et iga haritud inimene on Eesti ühis-

Foto 3. 2000. aastaid ja massiülikooli käsitlev näituseosa (Gabriela Liivamägi foto).

konnale tähtis. Eesti edulugu on hariduse, iseäranis kõrghariduse edulugu. Kuid kui jätame idealismi, mille kohaselt teeb iga (kõrg) haritud inimene oma tööd paremini, korraks kõrvale ja küsime kriitiliselt: kas ja kuivõrd tahab ja suudab Eesti riik ja ühiskond haritud inimesi võimetekohaselt rakendada?

Üks asi on muuta haridus elitaarseks, raskesti kättesaadavaks, võimaldada seda parimatele, kellele õppejõud pühendavad oma jäägi-tu tähelepanu. Teine asi on võimaldada seda paljudele, ent võtta neilt tiheda konkurentsi tingimuses võimalus end väärikselt õpitud valdkondades rakendada. Kas me kasvatame ressursi või raiskame seda, on sellises kontekstis raske vastata. Aga kuidas on kaubastamisega?

Senistest debattidest kõrghariduse sisu üle on jäänud mulje, et üldsuse, sealhulgas ülikooli juhtkonna ootused on üldises plaanis suunatud teadustulemuste selgemale ja otsesemale kasutusele ning müügile. Seetõttu toonitatakse Tartu Ülikooli innovatiivsete teadmiste ja uurimistulemuste kasutuskõlblikkust tööstuse ja majanduse jaoks. Humanitaarteadused näikse olevat oma tähtsuse justkui minetanud, ja seda mitte seetõttu, et nad pole niivõrd rakenduslikud, kuivõrd võimetusest oma panust ja olulisust ühiskonna teenistuses sõnastada.

Iga noor doktor peaks oskama vastata küsimusele, mida tema töö ühiskonnale annab. See ei tähenda arutut enese ja oma teadmiste müümist, vaid oskust sõnastada oma uurimistulemuste relevantsust. Ja seda eesmärki võiksid kanda kõik Tartu Ülikooli kasvandikud. Samas on oluline, et rakenduslikkuse kõrval ei kaoks haridusest idealism, mis on vähemalt sama tähtis kui rakenduslikkus, kuid teatud tingimustes ja oludes ainus, millele toetuda. On tähtis, et see meelest ei läheks. Rahvusülikooli 100 aastat või peatselt 400. asutamisaastapäeva tähistava alma mater'i käekäik on parim sellekohane tõestus.

2010. aastad

Peateema: parim

Küsimus: „Mis oleks, kui Tartu Ülikool oleks parim ülikool maailmas?“

Tartu Ülikool kuulub Ida- ja Põhja-Euroopa parimate ülikoolide hulka. Aga mis saaks siis, kui Tartu Ülikool oleks parim ülikool maailmas? Näituse viimane osa kutsus koos arutlema ja kaasa mõtlema. Siin oli palju teemasid, nagu konkurents, tulevik, elitaarsus, kättesaadavus, tasulisus, emakeelsus või muukeelsus.

Lõpetuseks

Eesti ja rahvusülikooli ambitsioon on olnud läbi aja saada paremaks nii üksikisiku, ühiskonna kui ka riigi tasandil. Meil pole selleks paremat võimalust kui haridus ja kriitiline mõte. Keskendudes ainult edulugudele, enese kiitusele ja imetlusele, võime ühiskonnana varsti jõuda punkti, kus me 1930. aastatel juba olime. Ka ülikoolile oleks see vilets väljavaade. Haridus oli ja on Eesti ideaali põhiküsimus ning jääb selleks alati.

Näitus sai koos TÜ muuseumi uue püsinäitusega Eesti Kultuurkapitali muuseumi aastapremia 2019

Mairo Rääsk on ettevõtte Blueray OÜ tegevjuht ja oli näituse „Ideaalide Eesti“ idee autor, kuraator ja projektijuht

“Estonia of Ideals. 100 Years of Quests” Exhibition dedicated to the 100th anniversary of the Estonian National University

MAIRO RÄÄSK
Blueray OÜ

This exhibition explores Estonia’s important choices, ideas and upheavals. The aim of the exhibition is to highlight, through the role of the National University, the history of the development of national thought, its ideals in the context of events that had controversial and ground-breaking significance in Estonia, including failures and disappointments. All the issues highlighted have a decisive or tangible impact even today. The main idea of the exhibition was based on the premise that the current situation and course of the Estonian national university has always had a major influence on the welfare of the Estonian state and society. In the most general terms, the national university helped create the theoretical, independent, intellectual and power attributes of the Republic of Estonia and has at various times aided in interpreting the idea, nature, and future scenarios of the Estonian nation state.

From each decade of the century, an important but polarising topic was chosen for the exhibition, accompanied by the question: “What if...”. The ideological upheavals of different decades were viewed from the opposite points of view, alternatives were analysed and opportunities were created to place visitors on different sides of the argument. The aim was to look at events in a rich context of connections on various levels of society, including through confrontations and controversies.

The critical stance of the exhibition and the questions that were voiced during the centenary of the Estonian National University owing to it (some of which are discussed even today) are more topical now than they were some time ago. The critical approach emanated from the desire to initiate discussions between people and encourage introspection, to provide food for thought and look at the processes that have determined the developments of the past hundred years

in light of today's understandings and expectations. For example, the exhibition looked at the issue of female students in the context of the 1920s. Free thought was at the heart of the 1930s, and the concept of mass university was chosen to represent the 2000s.

As stated in the introduction to the exhibition, the impact of the University of Tartu on Estonian society, politics and culture cannot be overestimated. However, the development of the University of Tartu did not run from victory to victory starting from its establishment in 1632, but is a story marked by interruptions and ideological changes. In 1919, the University of Tartu was opened as an institution providing instruction in the native language of the newly established Republic of Estonia and this had a lasting significance. The research exhibition "Estonia of Ideals" meant to create a critical challenge for the modern visitor and the University of Tartu itself, as it allows to consider the university's role in our past, present and future.